

MODULARIZACE VÝUKY EVOLUČNÍ A EKOLOGICKÉ BIOLOGIE

CZ.1.07/2.2.00/15.0204

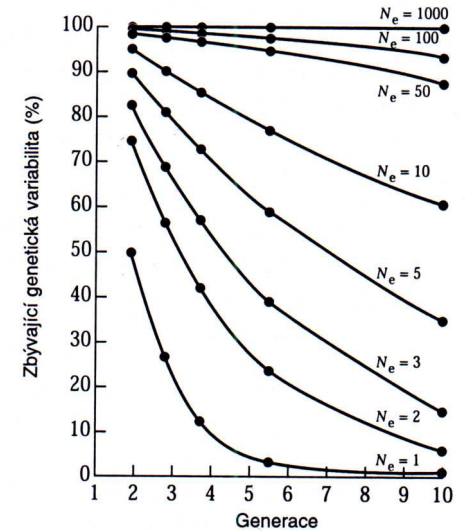

Ochrana přírody

(semestrální přednáška)

Využití populační biologie v ochraně přírody

Dipl.-Biol. Jiří Schlaghamerský, Ph.D.
Ústav botaniky a zoologie PŘF MU

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Druhová ochrana:

Jak velká musí být populace, aby přežila?

Malé populace vymírají snadněji (častěji) než velké.

Hlavní důvody:

- ztráta genetické variability (a tím schopnosti se přizpůsobit změnám prostředí, odolávat chorobám atd.) v důsledku příbuzenského křížení a genetického driftu
- kolísání v početnosti populace způsobené náhodnou variabilitou porodnosti a úmrtnosti
- výkyvy prostředí (stochastické jevy: kolísání míry predace, konkurence, výskytu nemocí, dostupnosti potravy, výskyt přírodních katastrof jako požárů, záplav, sucha...)

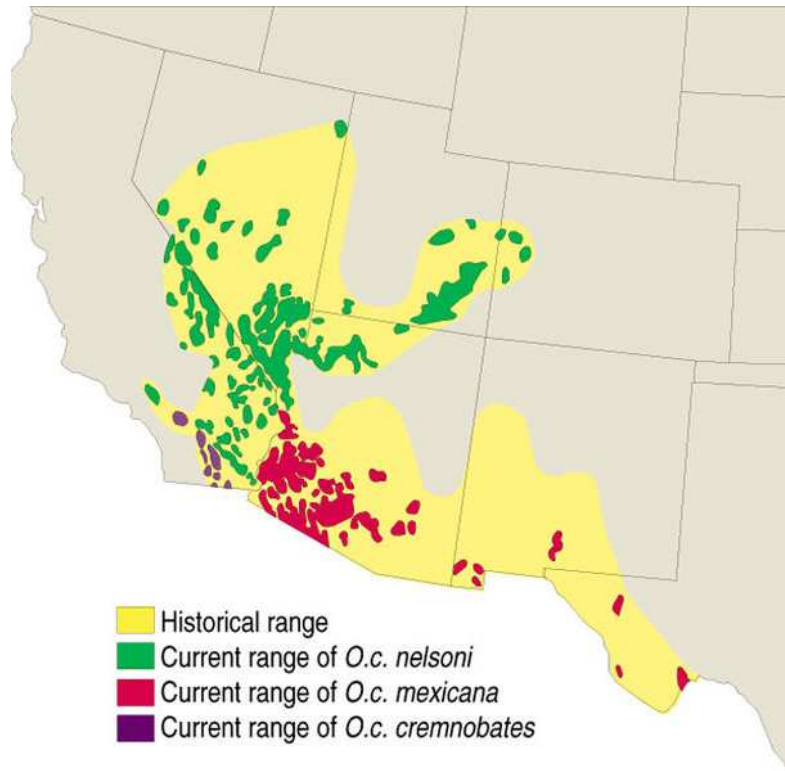
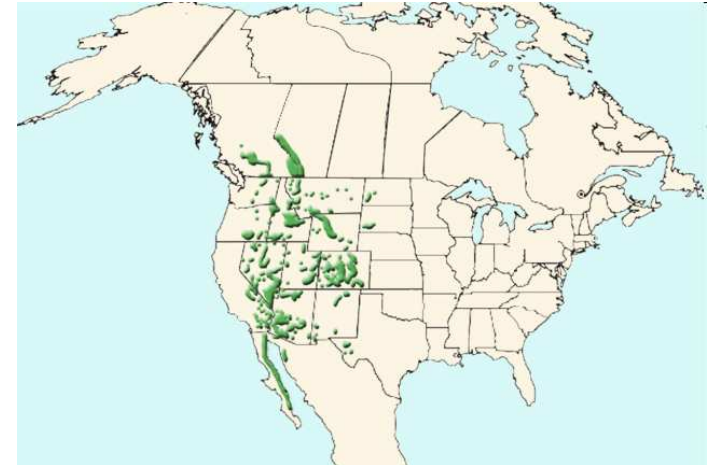
Případová studie I:

Ovce tlustorohá (*Ovis canadensis*)

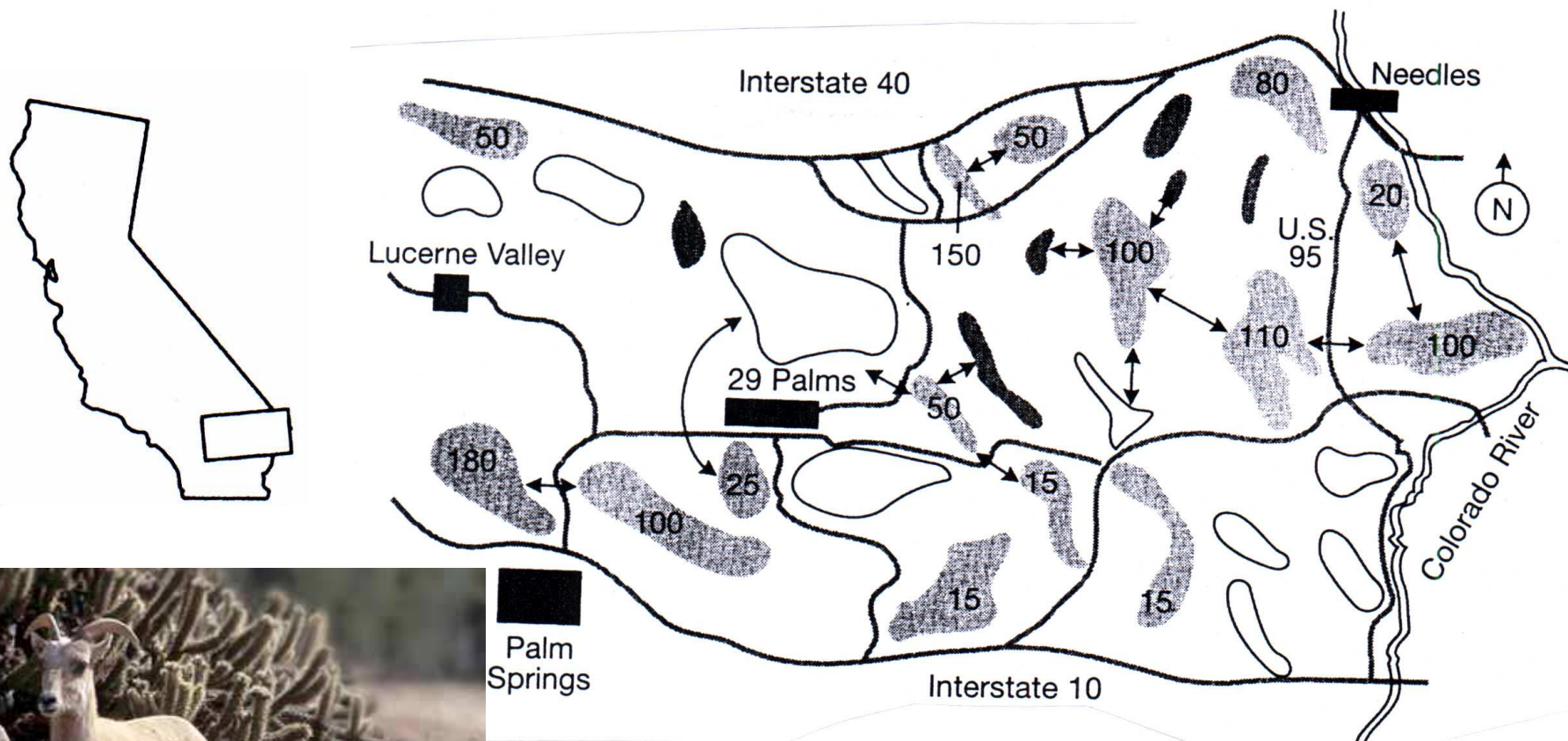
- metapopulace v polopouštních horských habitatech na jihozápadě USA

Rozšíření poddruhů **ovce tlustorohé** v severní Americe a rozšíření jednotlivých poddruhů na jihozápadě USA:

(Meta)populace **ovce tlustorohé** v polopouštních podmínkách pohoří na jihovýchodě Kalifornie (USA)

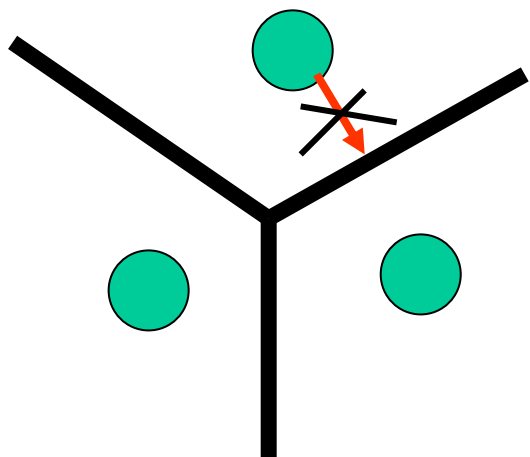
■ Palm Springs

■ V roce 1990 osídleno populací uvedeného počtu jedinců

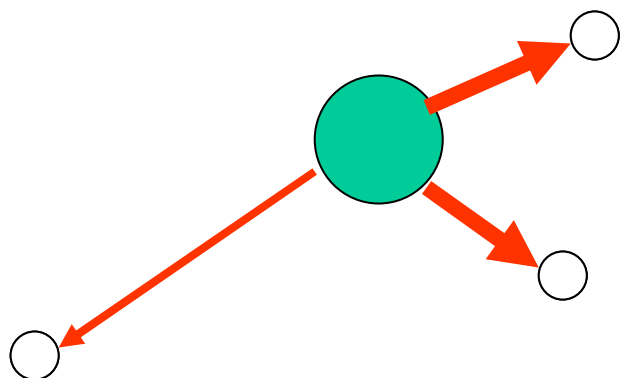
□ Dříve osídlená horská oblast, v r. 1990 bez populace

■ Nikdy (ani v minulosti) neosídlené horské oblasti

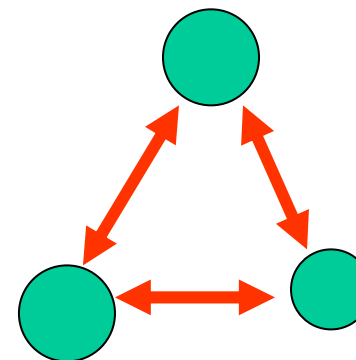
Co to je metapopulace?

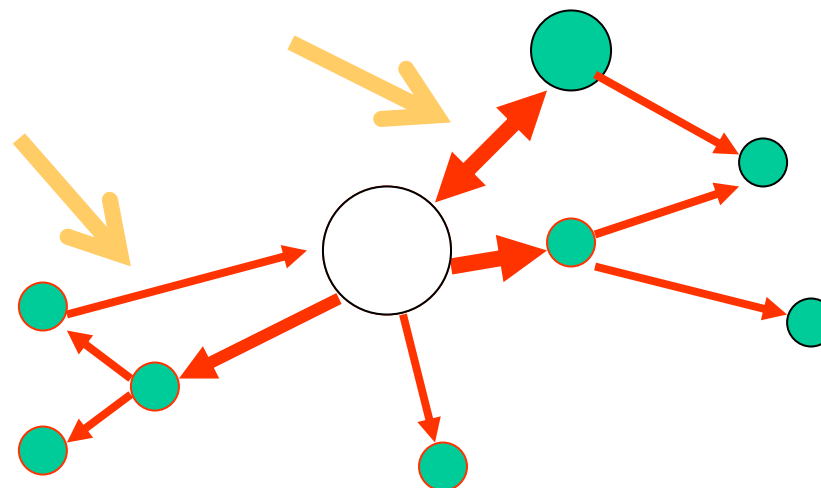
A: Tři nezávislé populace

C: **Metapopulace** složená ze zdrojové populace a tří propadových populací

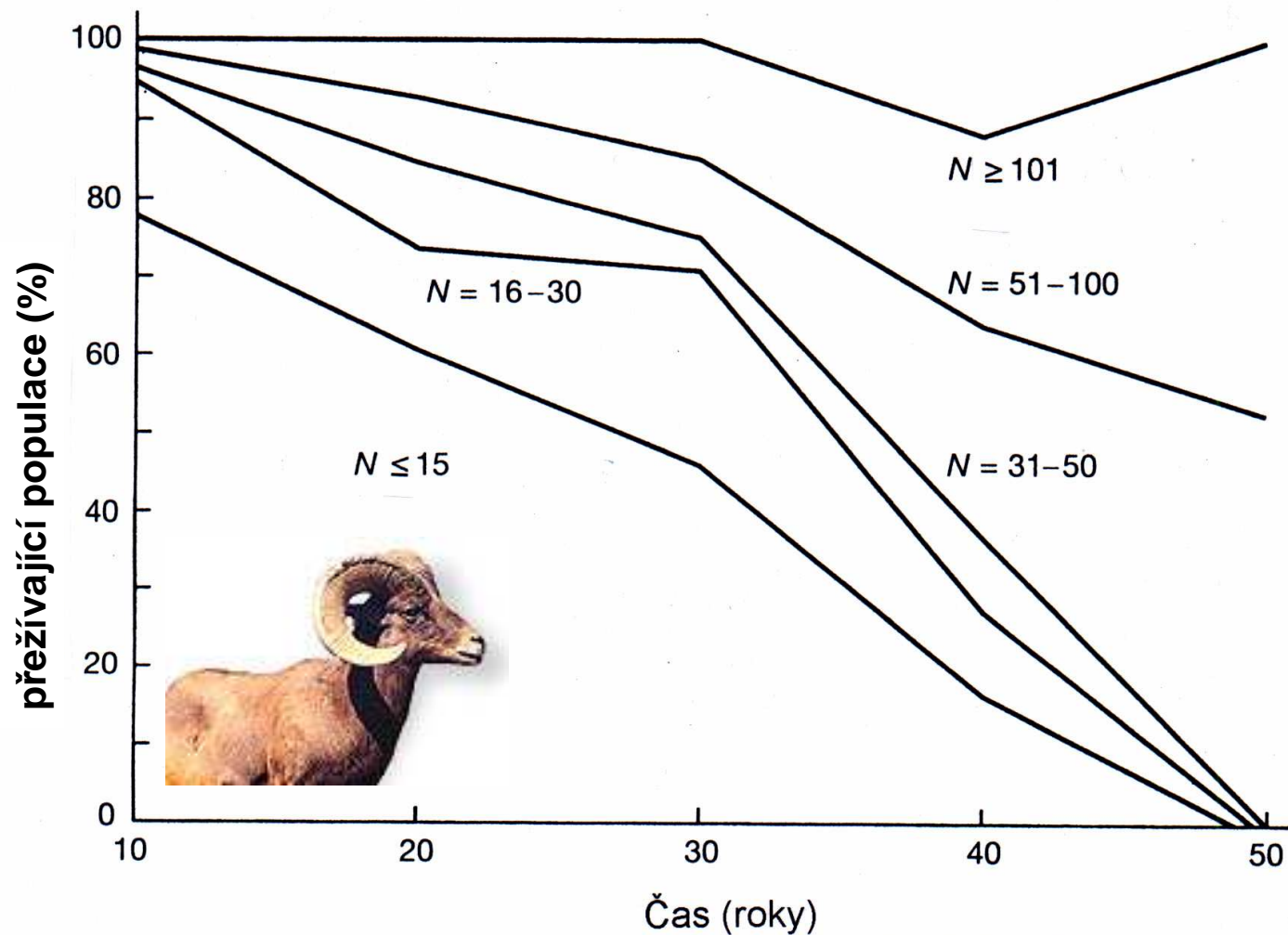

B: Jednoduchá **metapopulace** složená z tří navzájem propojených populací

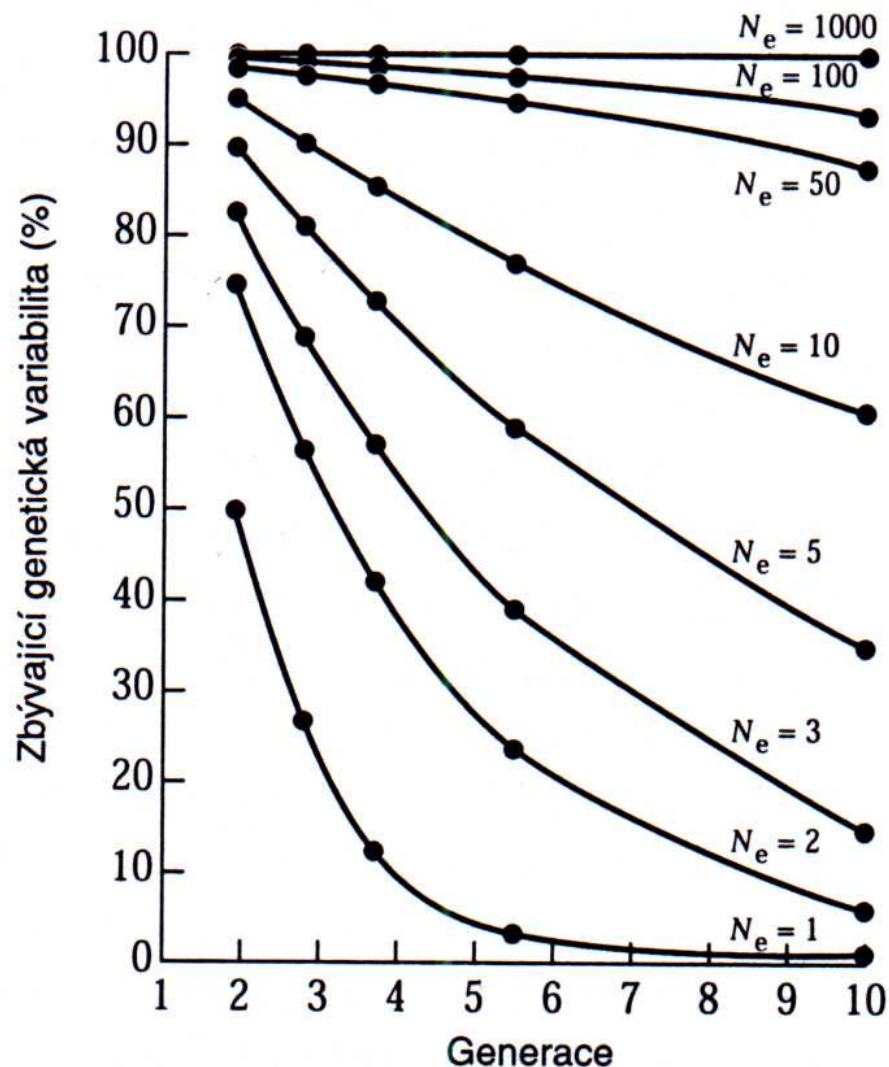

C: **Metapopulace** složená z vícero zdrojových i propadových populací

Vliv počáteční velikosti populace (N = počet jedinců) **ovce tlustorohé** na její přežití po dobu 50 let (celkem 120 **izolovaných** populací)

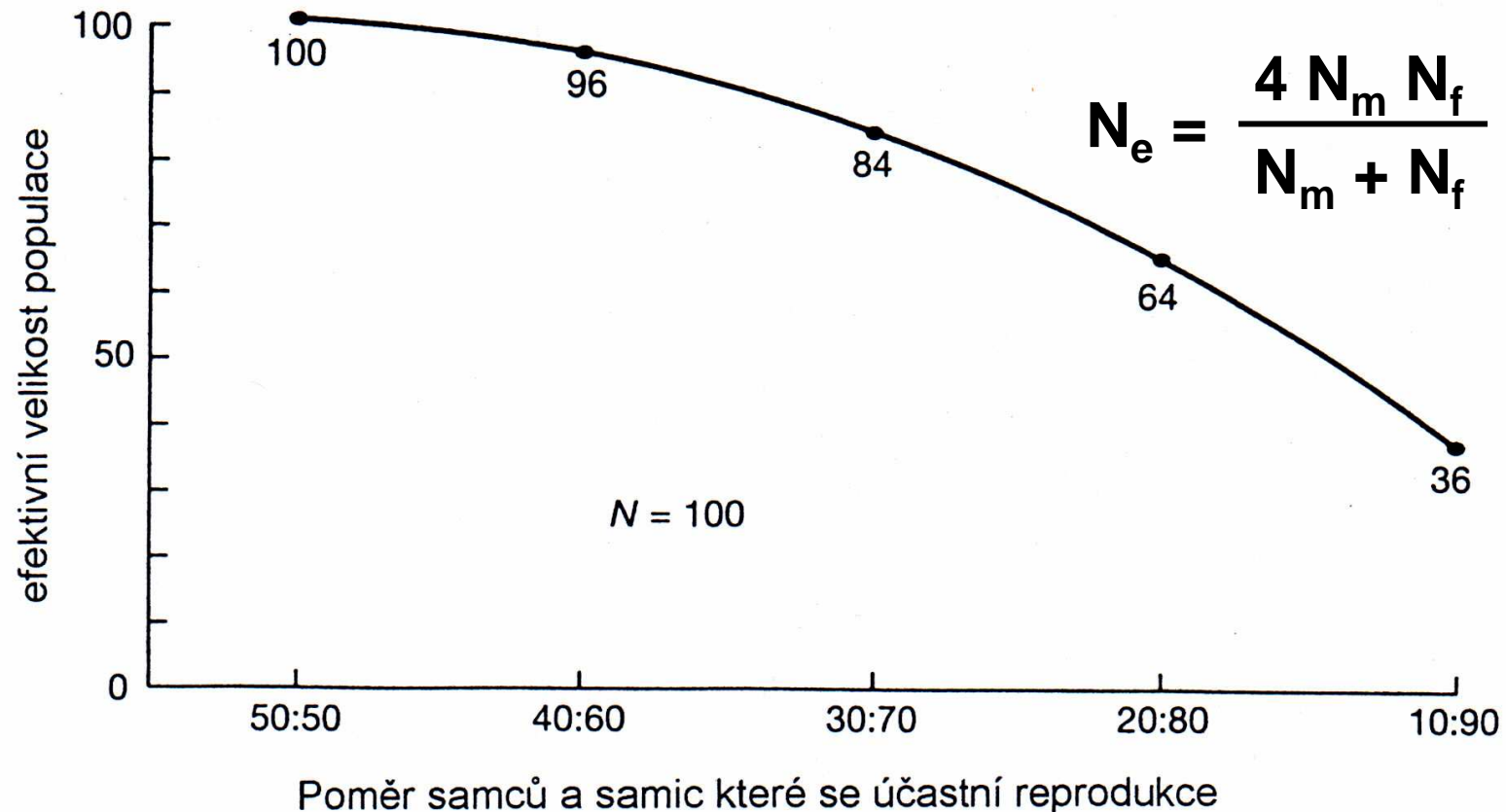
Míra genetické variability v průběhu vývoje teoretické populace (10 generací) v závislosti na výchozí velikosti efektivní populace (N_e)

Co to je efektivní velikost populace (N_e)?

Počet jedinců skutečně se podílejících na reprodukci! Vliv poměru pohlaví (náhoda, sociální struktura), variability v počtu potomků, krátkého generačního cyklu s velkou kolísavostí počtu jedinců z generace na generaci)

Co to je efektivní velikost populace (N_e)?

Výpočet pro druhy s velkým kolísáním velikosti populace mezi jednotlivými generacemi (např. jednoleté rostliny, obojživelníci, mnohé druhy hmyzu):

$$1 / N_e = 1 / t (1 / N_1 + 1 / N_2 + \dots + 1 / N_t)$$

t = čas (např. počet let) resp. počet generací

N_1 = počet reprodukčně aktivních jedinců 1. generace

Příklad:

Populace motýla během 5ti let (1 generace / rok): 10, 20, 100, 20, 10 jedinců

$$1/N_e = 1/5 (1/10 + 1/20 + 1/100 + 1/20 + 1/10) = 31/500$$

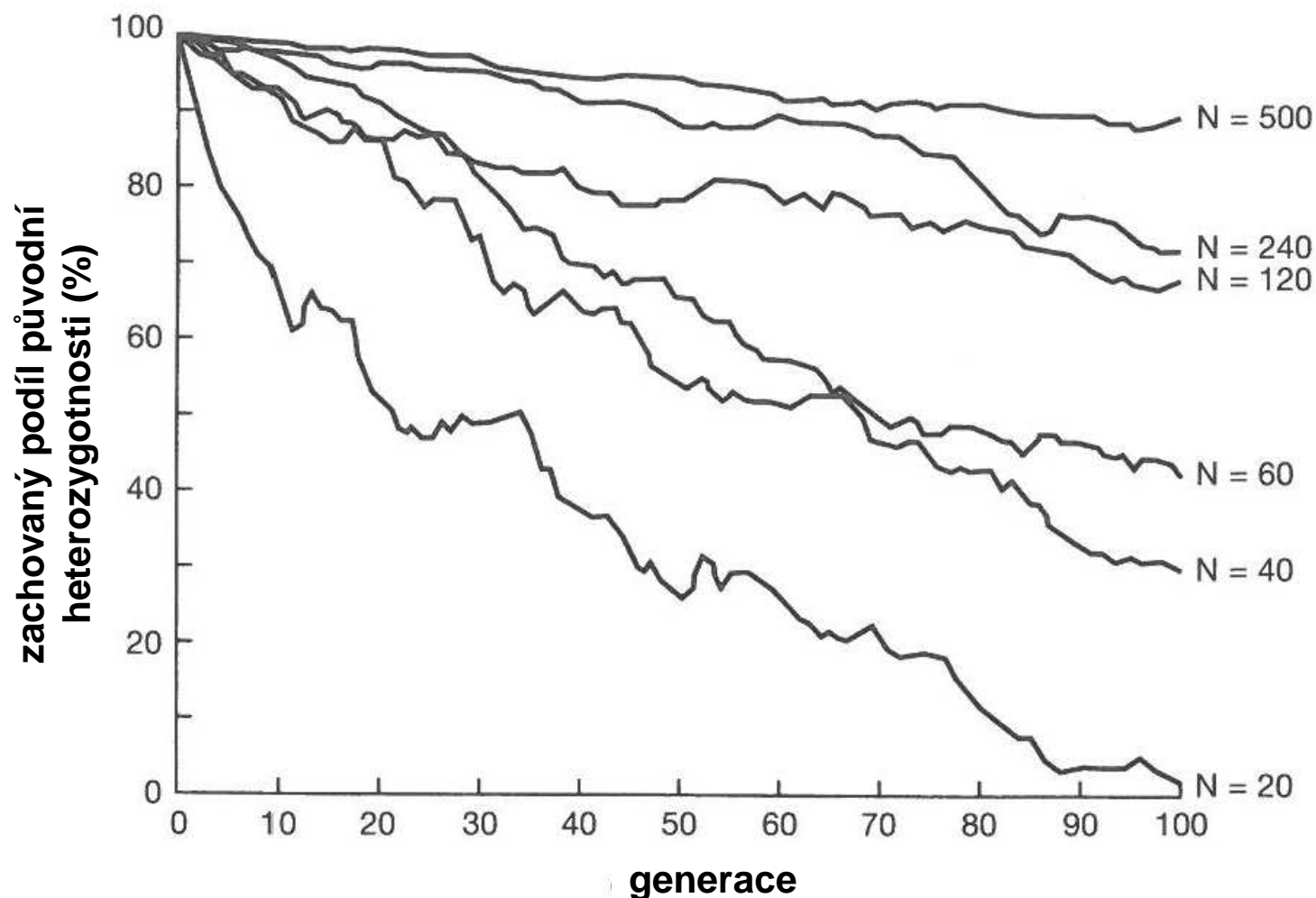
$$N_e = 500/31 = 16,1$$

$$(arithm. průměr = 160/5 = 32)$$

Snížená zdatnost vlivem genetických defektů

- Snížená zdatnost (fitness) při **příbuzenském křížení (inbreeding depression)** jako důsledek exprese recesivních alel (nevhodné vlastnosti, gen. choroby)
- Snížená zdatnost vlivem **křížení s geneticky příliš odlišnými jedinci (outbreeding depression** - zpravidla ze vzdálených populací příslušících jiným poddruhům) jako důsledek neslučitelnosti chromosomů a enzymových systémů
  - nižší fertilita / natalita
  - vyšší mortalita
  - nižší odolnost vůči nemocem
  - menší schopnost se přizpůsobit změnám prostředí resp. obstát v daných podmínkách (outbreeding depression!)

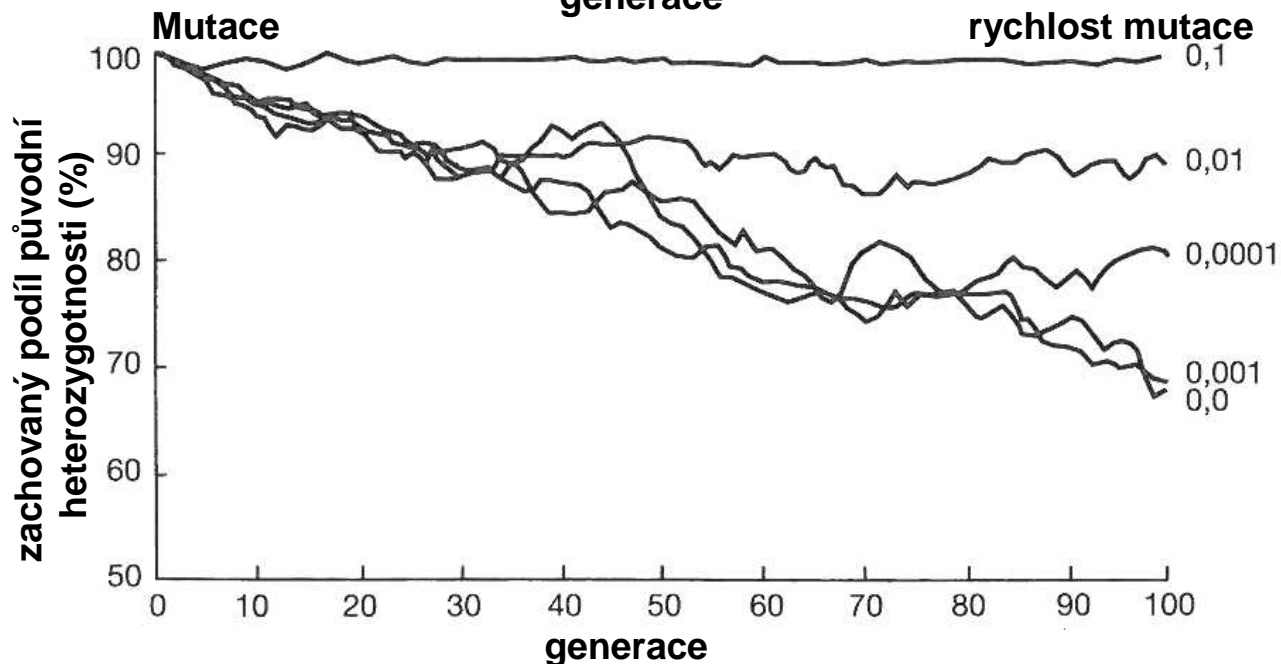
Viv genetického driftu na heterozygotnost populace (průměrné hodnoty ze simulace - po 25 populacích stejné velikosti)

Vliv imigrace na genetickou variabilitu populace (simulace při $N = 120$, po 25 populacích na každou míru imigrace)

Vliv mutace na genetickou variabilitu populace (simulace při $N = 120$, po 25 populacích na každou míru mutace)

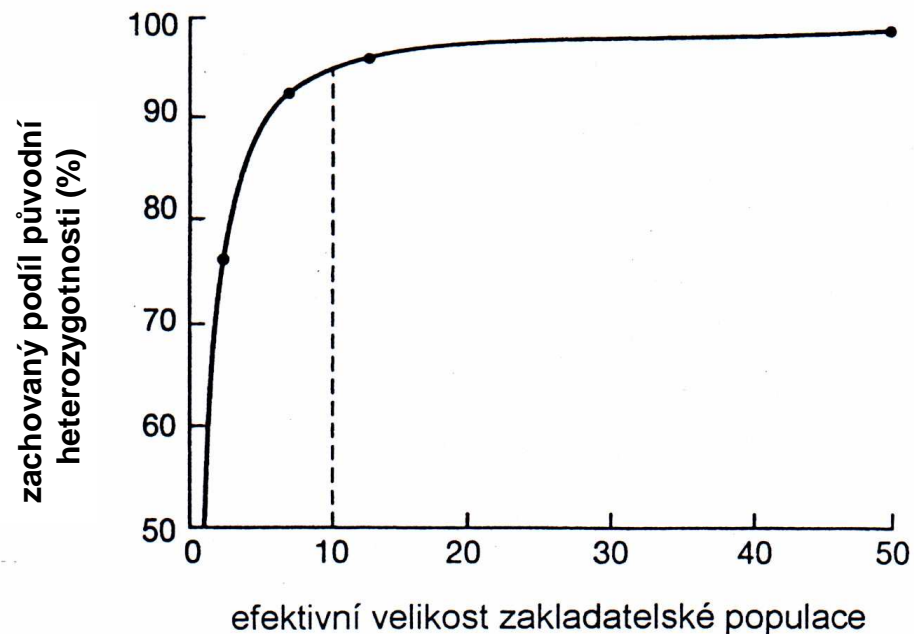
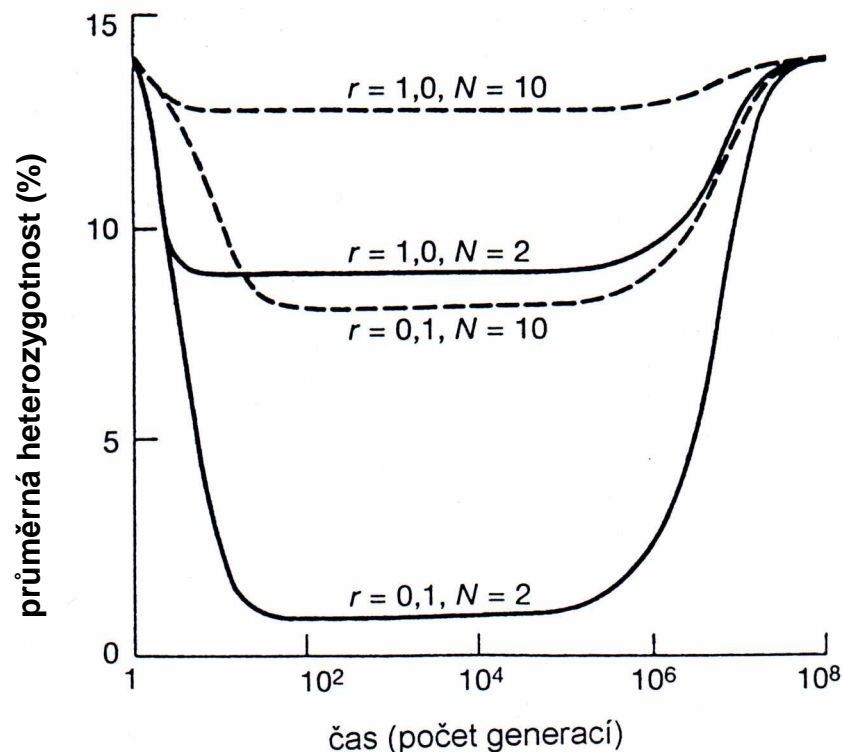

Vliv příbuzenského křížení (příbuzenské plemenitby) na úmrtnost mláďat jako jednoho z důsledků tzv. inbreeding depression (40 různých savčích populací)

Genetické úzké místo („hrdlo lahve“ - genetic bottleneck)

a efekt zakladatele (founder effect)

Vliv míry dočasného poklesu velikosti (N) a růstu populace (r) na její genetickou variabilitu

Vliv efektivní velikosti zakladatelské populace (nepříbuzných jedinců!) na genetickou variabilitu

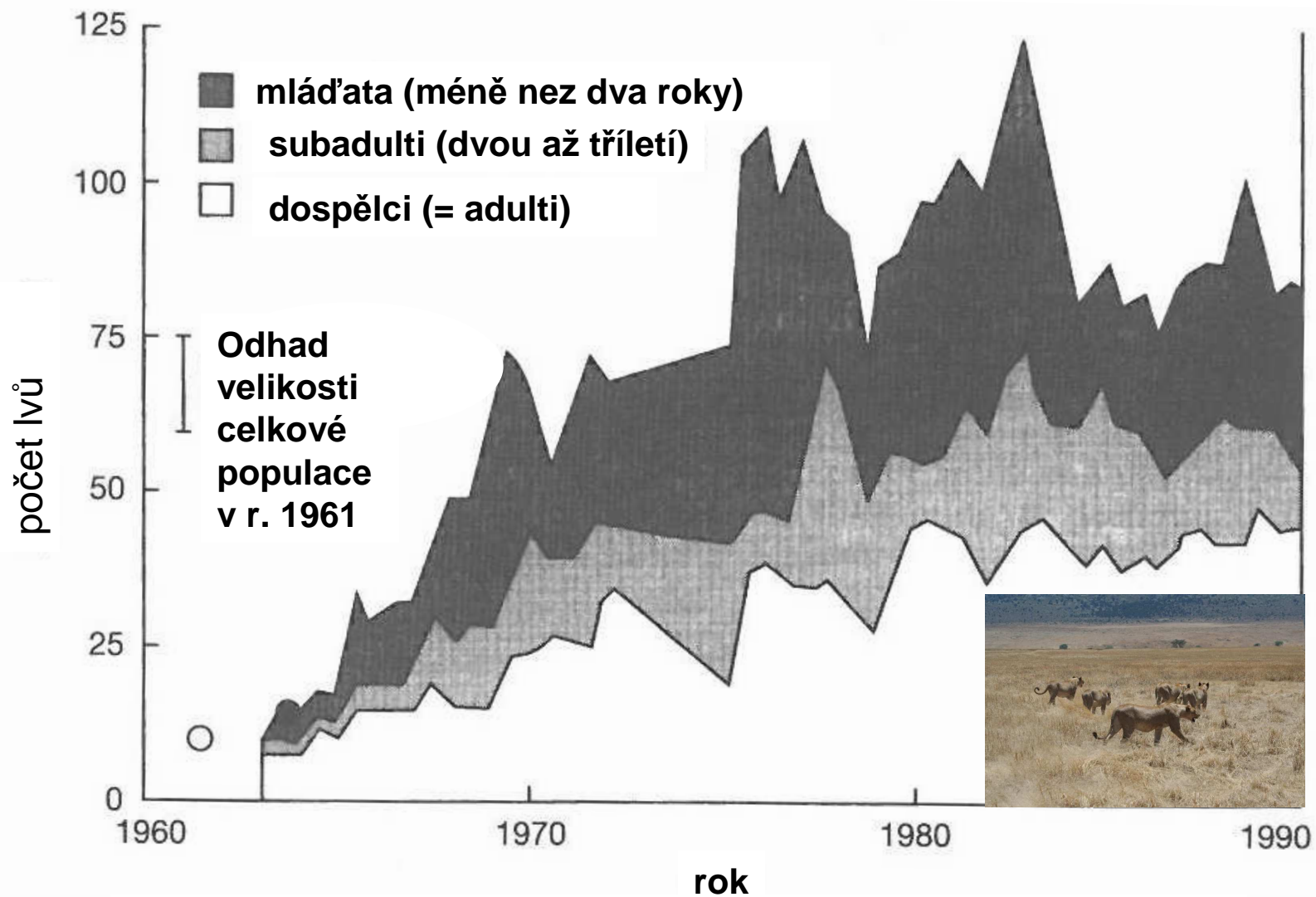
Minimální životaschopná populace (Minimum Viable Population - MVP)

„Minimální velikost životaschopné populace jakéhokoli druhu na jakémkoli stanovišti je nejmenší možná **izolovaná** populace mající 99% pravděpodobnost existence po dobu 1000 let navzdory předvídatelným vlivům demografické, environmentální a genetické stochasticity či přírodních katastrof“ (Schaffer, 1981).

- Smysluplně vyjádřitelná pro **efektivní velikost** populace
- Definice je z hlediska délky přežití (1000 let) a míry pravděpodobnosti přežití (99 %) subjektivní ale také **flexibilní**:
Ize upravit např. na 500 či 100 let, 95% pravděpodobnost.

Vývoj lví populace v kráteru Ngorongoro (Tanzánie) 1962-1990

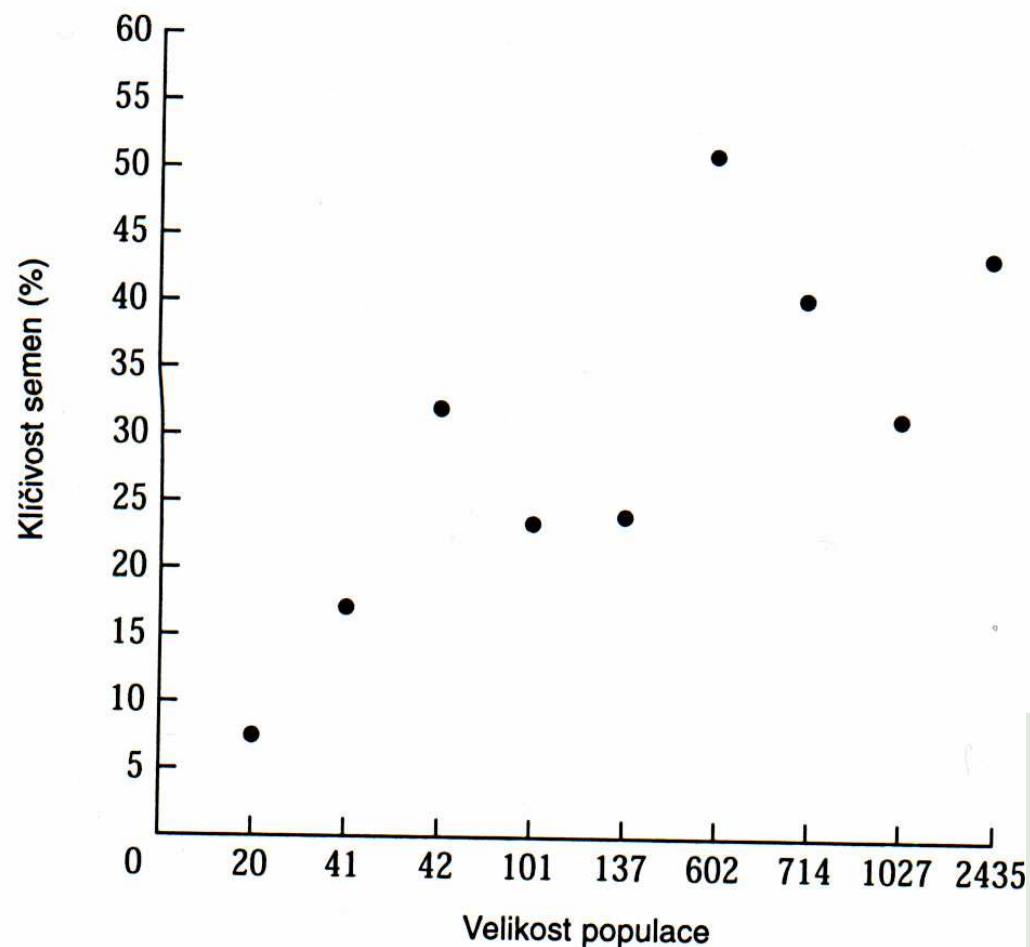

1962: Zhroucení populace – pokles na 10 (9 samic, 1 samec)

1964: Imigrace sedmi samců

Zdroj: Primack (1995): Naturschutzbiologie. Spektrum, Akad. Verlag, Heidelberg, Berlin, Oxford; upraveno.

Klíčivost druhu *Ipomopsis aggregata* (*Polemoniaceae* - jirnicovité) v horách Arizony (USA) v závislosti na velikosti populace

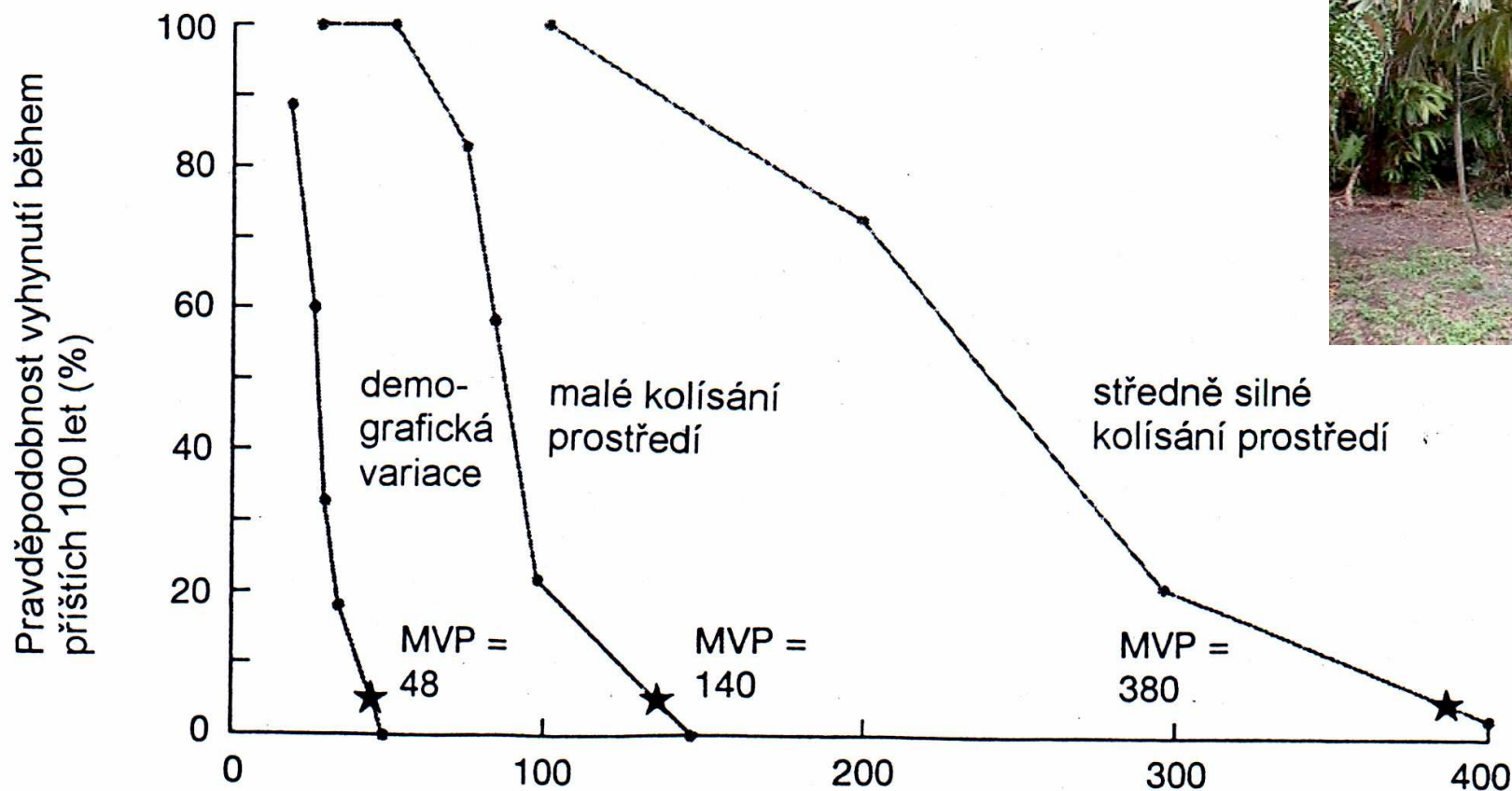

Zdroj: Primack, Kindlmann, Jersáková (2001): Biologie ochrany přírody. Portál, Praha.

Minimální životaschopná populace

- Pravidlo 50 / 500 (pouze k zachování genetické variability)
  - 50 jedinců: chovy domácích zvířat (chovatelská zkušenost)
  - 500 jedinců: laboratorní chovy octomilek (*Drosophila melanogaster*)
- Závislost MVP na
  - příslušnosti ke konkrétnímu druhu (a vyššímu taxonu):
  - počet potomků, délka generačního cyklu atd.
  - genetické variabilitě v rámci dané populace (její historii)
  - vnějších podmínkách a jejich kolísání: klima, míra predace a výskytu nemocí či parazitů, míra konkurence,....)
  - např. ovce tlustorohá v již. Kalifornii: 100 jedinců (prostředí!)
- Problém nedostatku demografických studií na různých druzích (časově náročné, nákladné, obtížný výběr vhodných studijních objektů)
- Obecně platí jako orientační číslo pro MVP
  - 1000 jedinců u populace obratlovců
  - 10 000 jedinců u populace bezobratlých

Vliv demografické variace a míry kolísání životních podmínek (prostředí) na pravděpodobnost vyhynutí populace palmy *Astrocaryum mexicanum* v průběhu 100 let v závislosti na výchozí velikosti populace

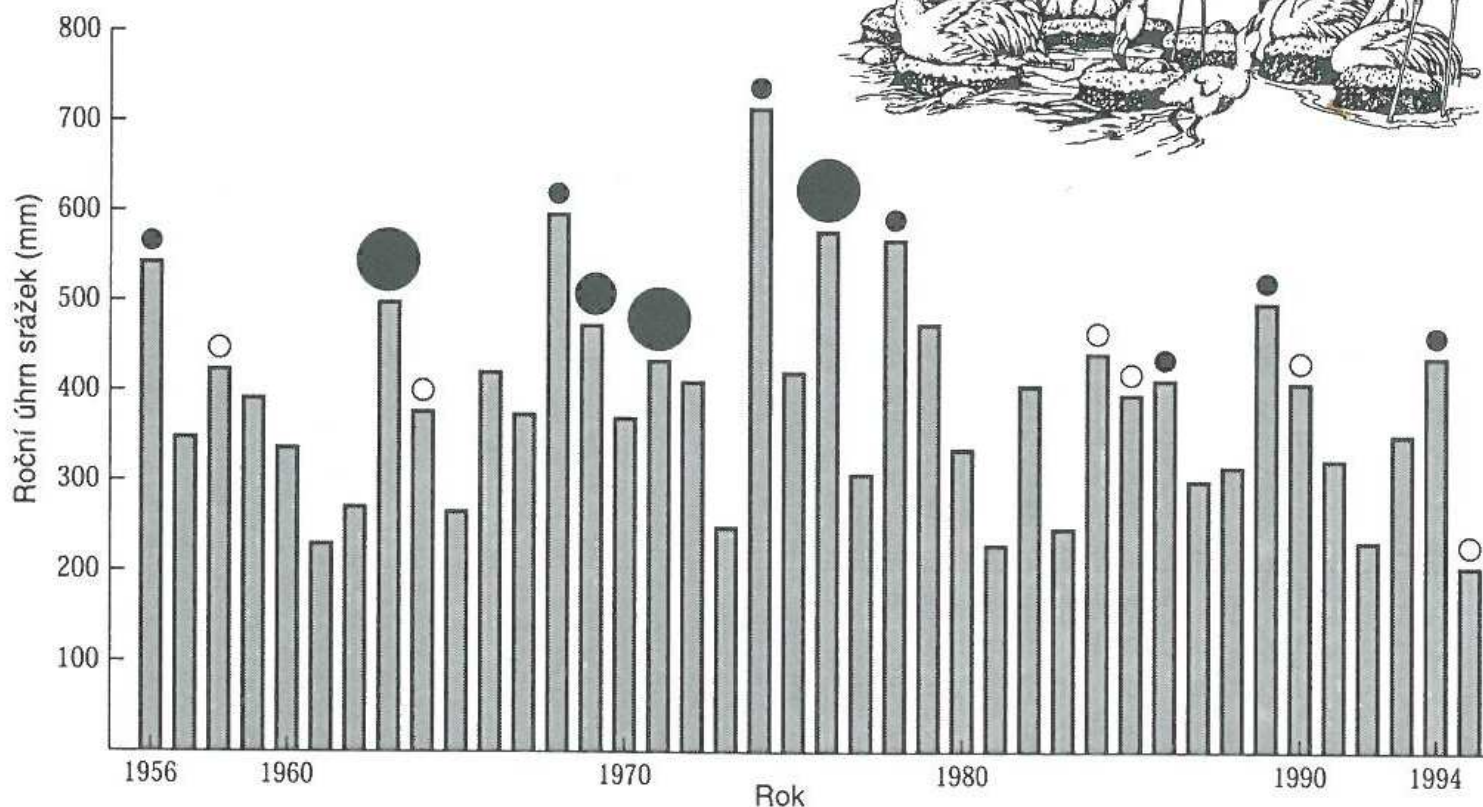
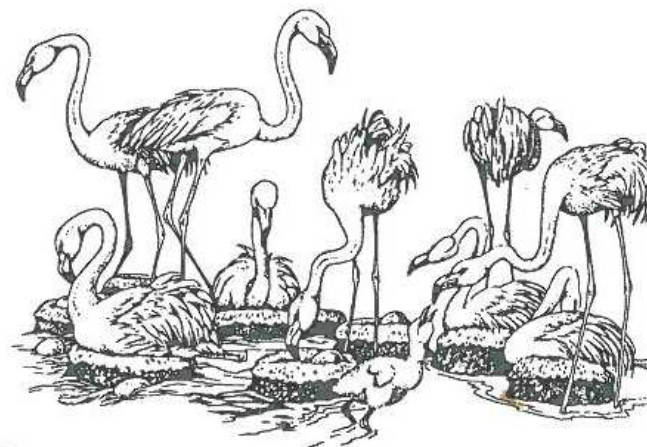

★ Pravděpodobnost vyhynutí pod 5% výchozí velikost populace

J. Schlaghamerský: Ochrana přírody – využití populační biologie v ochraně přírody

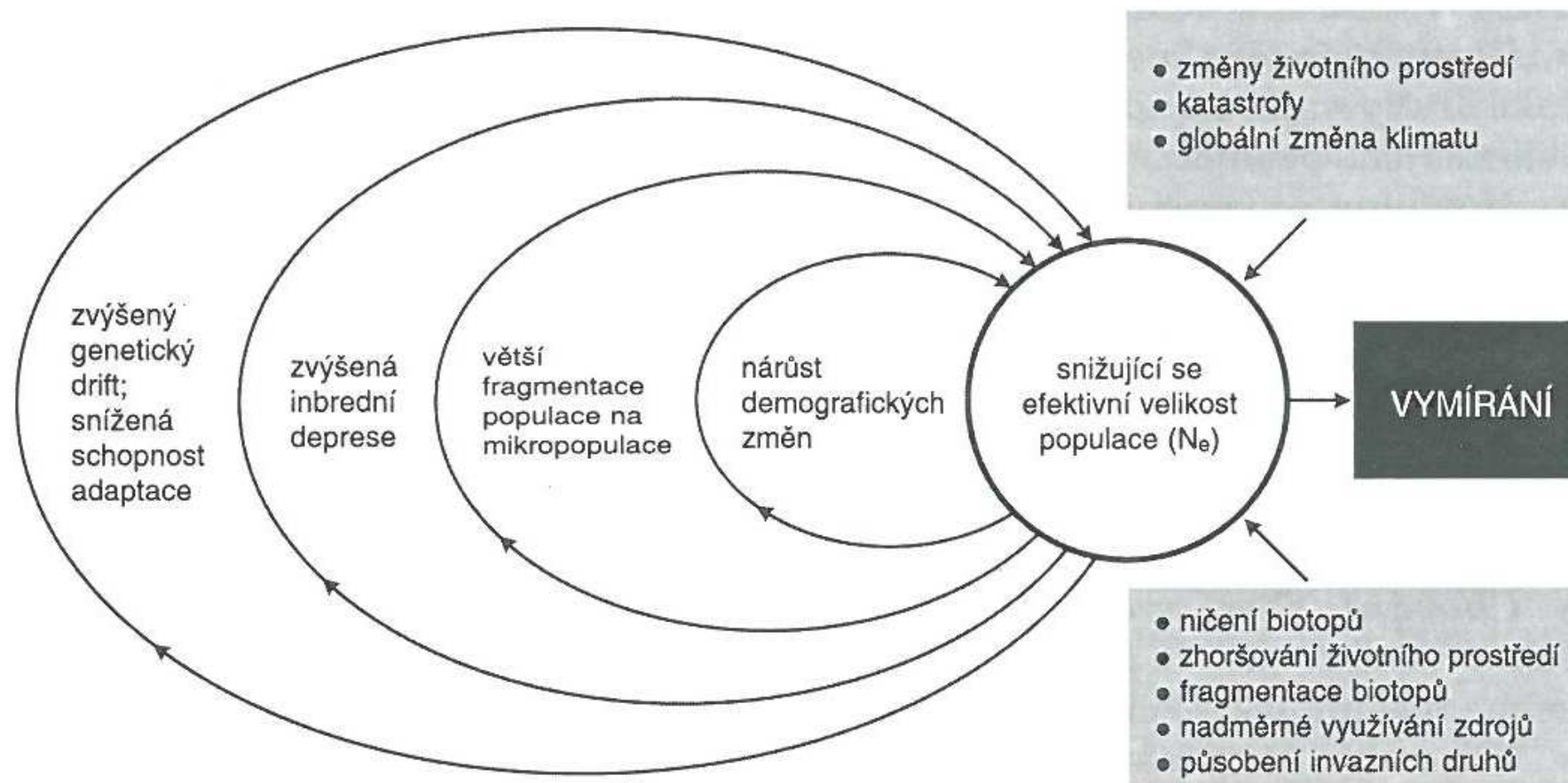
Kolísání přírodních podmínek ovlivňuje až podmiňuje existenci a velikost populace

Obr. 3.12 Sloupce ukazují srážkové údaje z Národního parku Etosha v letech 1956–1995. Páření plameňáků v daných letech je označeno kroužky. Prázdné kroužky označují neúspěšné množení – vejce byla nakladena, ale mláďata se nevylíhla. Plné kroužky naznačují, že se mláďata vylíhla: malé kroužky = méně než sto, střední = stovky; velké = tisíce mláďat. Poslední velké líhnutí se vyskytlo v roce 1976. (Simmons 1996)

Zdroj: Primack, Kindlmann, Jersáková (2001): Biologie ochrany přírody. Portál, Praha.

Vír vymírání (extinkční vír - extinction vortex)

Minimální dynamické území

(minimální velikost území, Minimum Dynamic Area - MDA)

- Plocha (vhodného životního prostředí) potřebná k zachování minimální životaschopné populace (původně: lesního porostu).
- Odhad na základě znalosti velikosti životního prostoru (domovského okrsku) jedinců a skupin daného druhu.
  - Populace drobných savců: 10 000 - 100 000 ha
  - Populace velké šelmy (medvěd grizzly):
50 000 - 2,5 miliónů km²

Případová studie II: **Medvěd hnědý - grizzly** **(*Ursus arctos horribilis*)** v severní Americe

Rozšíření medvěda grizzlyho v severní Americe

- Současný areál
- ▨ Historický areál

Medvěd hnědý - grizzly (*Ursus arctos horribilis*) v severní Americe:

- Minimální životaschopná populace: 50 - 90 jedinců
(95% pravděpodobnost přežití po dobu 100 let)
- Minimální dynamické území
  - 50 jedinců: 50 000 km²
  - 1000 jedinců: **2 500 000 km²**
- Národní parky v USA jsou příliš malé na to, aby umožnily existenci MVP (**Yellowstone NP: 9 000 km²**), nadto jsou od sebe odděleny často nepřekonatelnými vzdálenostmi a překážkami.
Mnoho stávajících populací patrně vyhyne!

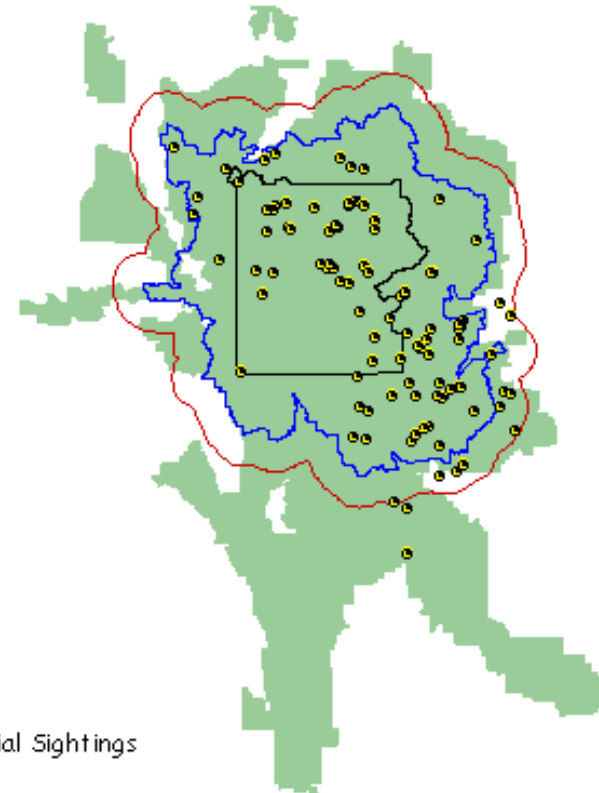
Medvěd hnědý - grizzly (*Ursus arctos horribilis*) v národním parku Yellowstone (USA) a jeho okolí:

- 34,5 tis. km²
- cca 170 dospělých jedinců
- 42 samic (1996 -2001 průměrně 36)

Initial sightings of females with cubs of the year, 1979-1981.

Initial sightings of females with cubs of the year, 1999-2001.

- Initial Sightings
- ▭ YNP
- ▭ Recovery Zone
- ▭ 10-mile perimeter
- ▭ Federal Lands

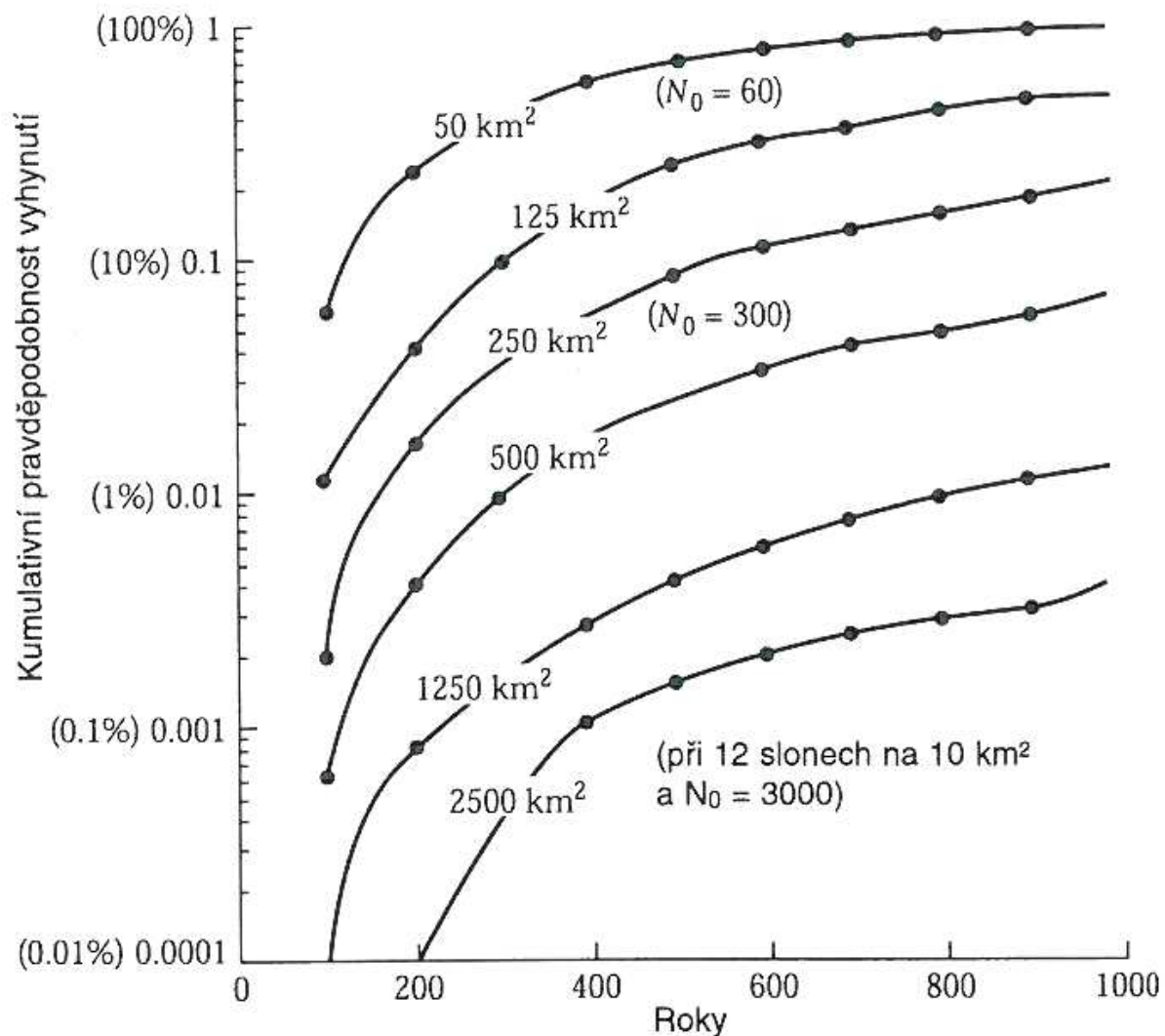
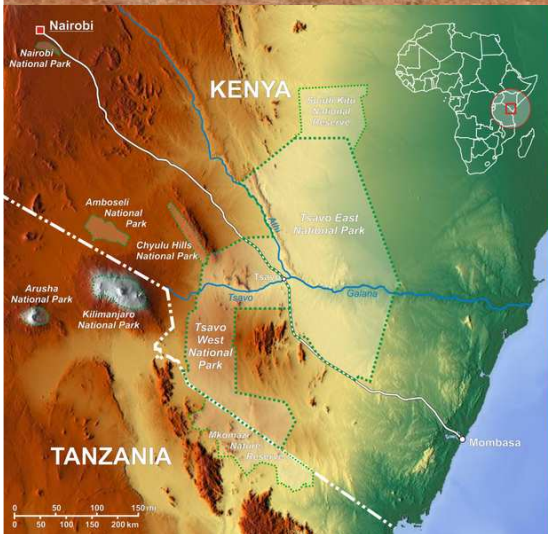

Analýza životaschopnosti populace (Population Viability Analysis - PVA)

- Kombinace demografické studie populace (ohroženého druhu) se studiem
  - nároků druhu na prostředí
  - dostupnosti požadovaných „zdrojů“ (potrava, úkryty atd.)
  - identifikace slabých míst v bionomii druhu (zranitelných stádií v jeho vývojovém cyklu)
- Předpověď trendů vývoje pomocí statistických metod
- Metodika je stále ve vývoji, diskutována, neustálena

J. Schlaghamerský: Ochrana přírody – využití populační biologie v ochraně přírody

PVA pro slona afrického v Národním parku Tsavo (Keňa) ukázala, že pro 99% pravděpodobnost přežití populace po dobu 1000 let je potřeba území velké minimálně 2500 km² tak, aby populace čítala aspoň 3000 jedinců (při hustotě 12 slonů/10 km²).

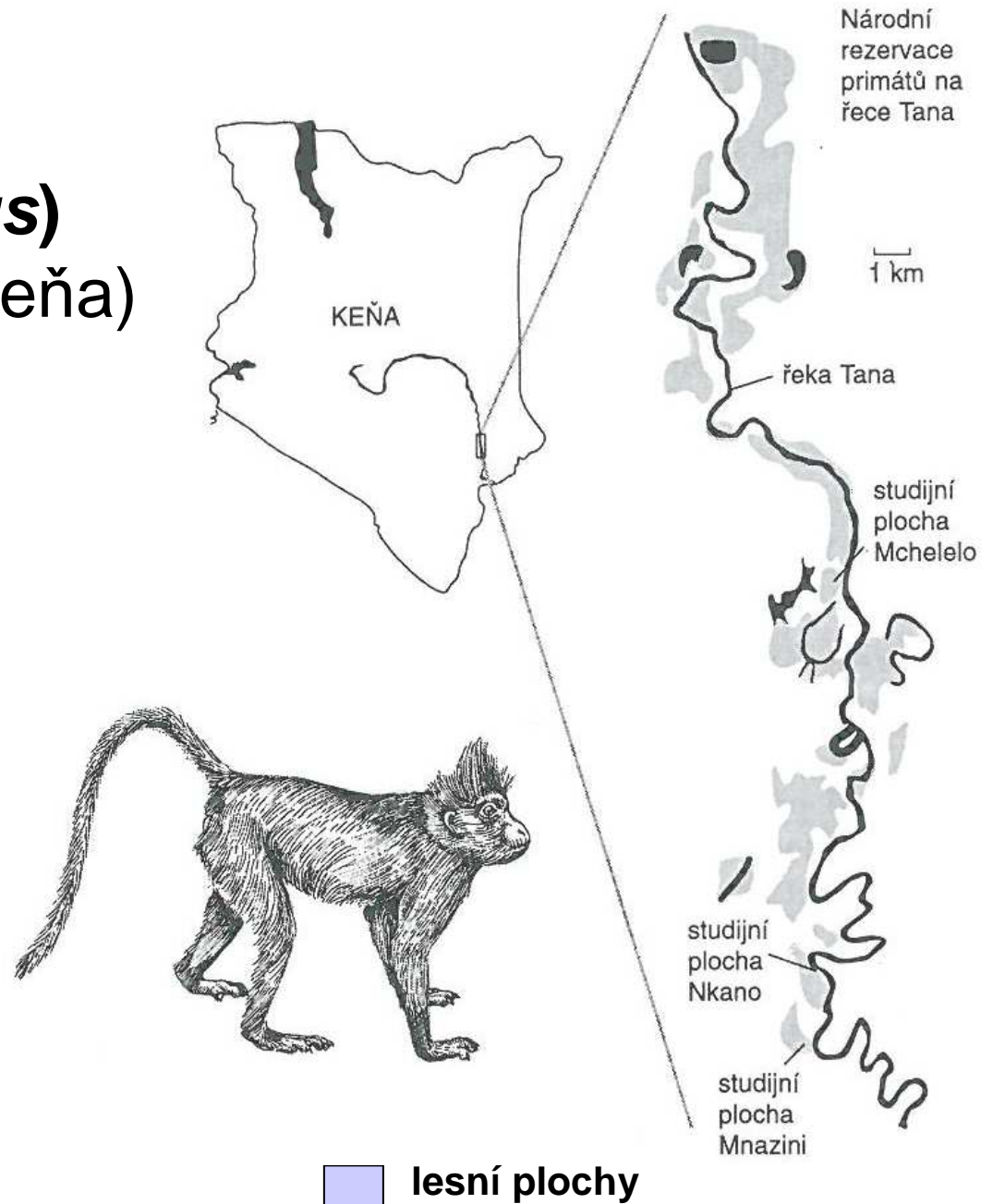

Zdroj: Primack, Kindlmann, Jersáková (2001): Biologie ochrany přírody. Portál, Praha.

Případová studie III: Mangabej chocholatý (*Cercocebus g. galeritus*) v lesích na řece Tana (Keňa)

Výskyt pouze v zaplavovaných
lužních lesích na dolním toku řeky.

Mangabej chocholatý (*Cercocebus g. galeritus*)

v lesích na řece Tana (Keňa):

Výrazné zmenšení a fragmentace habitatu
během 20 let vlivem zemědělské činnosti

- Pokles jak celkové populace tak počtu skupin o cca 50 %
- Stav 1989: 700 jedinců, avšak **efektivní populace** jen cca **100** jedinců: - velký počet nereprodukcujících jedinců
- velká variabilita v počtu potomků
- **Analýza životaschopnosti populace: 40% pravděpodobnost vyhynutí** během příštích 100 let.
- **MVP: skoro 8 000 jedinců** (pouze demografické faktory!)

Případová studie IV:

Tetřívěk prériový Attwaterův (*Tympanuchus cupido attwateri* - Attwater's Prairie Chicken)

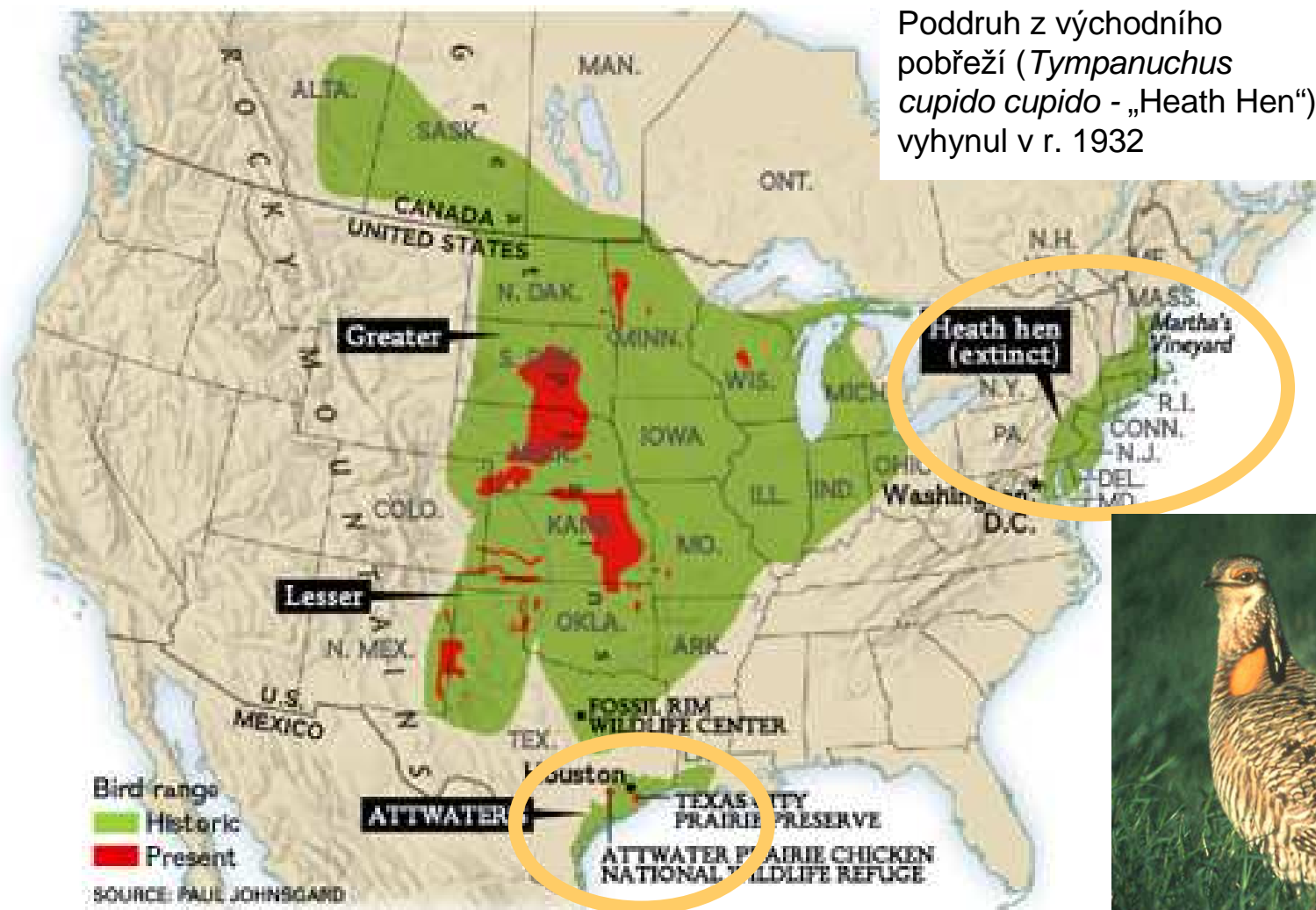
v Texasu (USA)

Foto: Joel Sartore, National Geographic

Historické a současné rozšíření tetřívka prériového (*Tympanuchus cupido*) v severní Americe

Poddruh z východního pobřeží (*Tympanuchus cupido cupido* - „Heath Hen“) vyhynul v r. 1932

Tetřívěk prériový Attwaterův žije na prérii jihovýchodního pobřeží sev. Ameriky (Texas). Vyžaduje kombinaci **porostů vysokých a nízkých trav**.

Hrozí mu vyhynutí v důsledku úbytku a fragmentace jeho habitatu. Hlavní příčiny: přeměna prémie na ornou půdu či stavební pozemky (zvětšování měst), příliš intenzivní pastva.

Úbytek vhodného habitatu pro **tetřívka prériového Attwaterova** o 97 % z 2,4 milionů hektarů (1900) na 80 200 ha (1993), z toho o 57 % do r. 1937.

Tetřívek prériový vyžaduje vhodná tokaniště.

Na fotografiích je poddruh
Tympanuchus cupido pinnatus
(Greater Prairie Chicken) při toku.

Dnes tokaniště částečně za-
růstají nepůvodními druhy keřů.

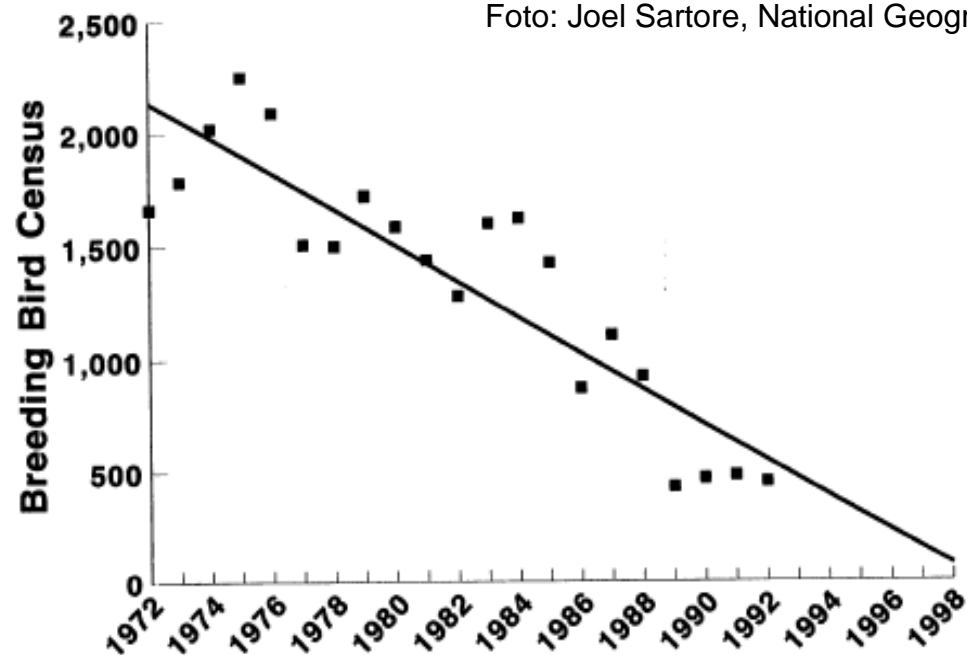

Odhad velikosti populace:

1900:	cca 1 000 000
1937:	8 700
1967:	1 070
1981:	1 438
1987:	1 108
1989:	432
1993:	456
1994:	158
1995:	68
1996:	42
2001:	42
2005:	40
2009:	90

Foto: Joel Sartore, National Geographic

Početnost hnízdících jedinců v období 1972-1992

Méně dramatický avšak rovněž znepokojivý je pokles populací původních kurovitých ptáků ve střední Evropě:

Tok tetřívků obecných (*Tetrao tetrix*)

Tetřev hlušec (*T. urogallus*)

Jeřábek lesní (*Bonasa bonasia*)

Případová studie V: Tetřev hlušec (*Tetrao urogallus*)

Taiga - přirozený habitat

Habitat tetřeva hlušce (*Tetrao urogallus*) ve střední Evropě

Přirozená holina - zvětralá skála (azonální, orobiom)

Rozvolněný porost vlivem intenzivního hospodaření v minulosti

Přirozená holina - vývrát

Antropogenní holina - emisní

Habitat tetřeva hlušce (*Tetrao urogallus*) ve střední Evropě

Antropogenní holina - paseka

Lesní světlna

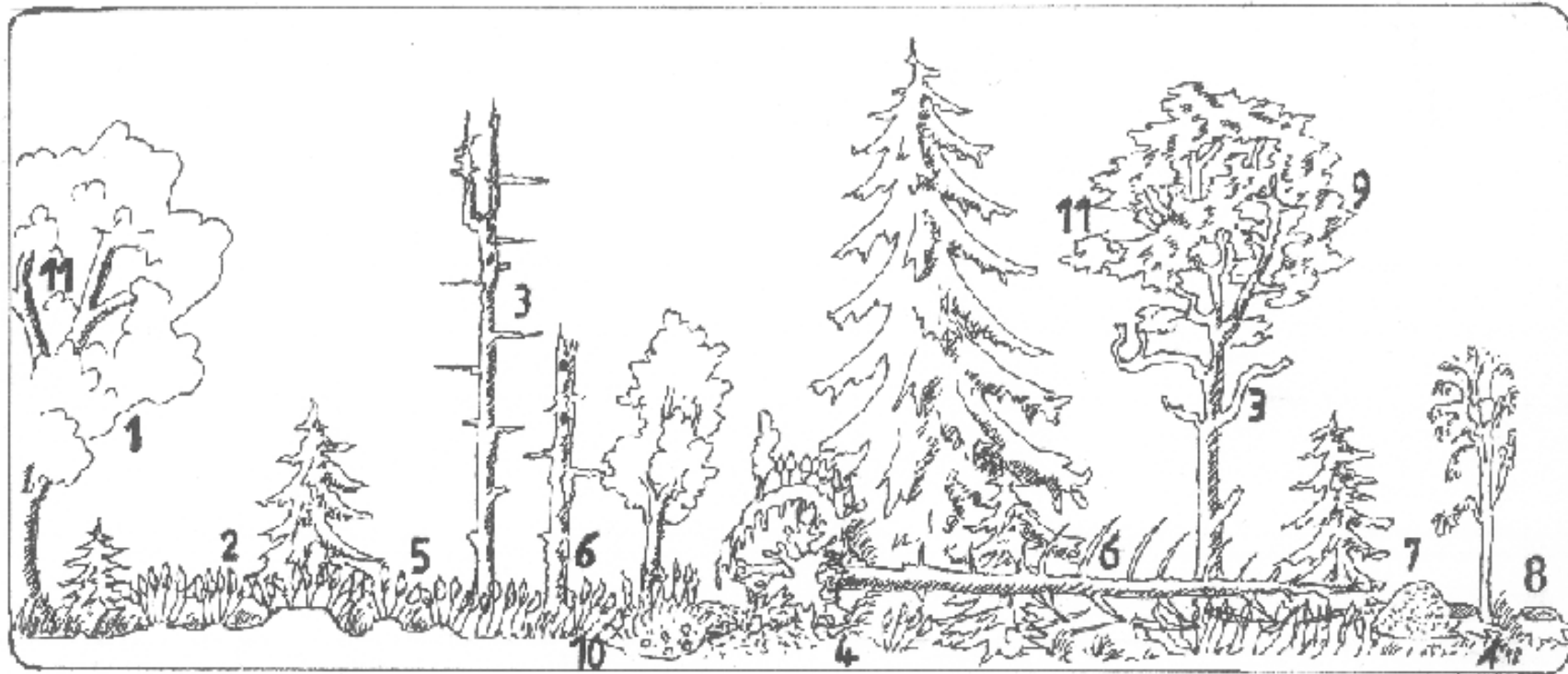

Zarůstající paseka: vyšší podrost vytlačuje borůvčí a brusinčí, brání ve výhledu (predátoři!)

Řídký les (možnost průletu!) s bohatým podrostem

Nároky tetřeva hlušce (*Tetrao urogallus*) na habitat ve střední Evropě - středohoří Fichtelgebirge / Smrčiny (bavorská část)

- 1) Pupeny buku jako jarní potrava slepice; 2) Borůvčí jako zdroj potravy od jara do podzimu; 3) Solitérní odumřelé stromy či nízké, neolistěné větve pro tok na stromě; 4) Ukryt pro hnízdo pod nízkými větvemi smrku; 5) Vyšší keřiky borůvky a brusinky jako kryt před špatným počasím; 6) Odumřelé dřevo jako zdroj hmyzu; 7) Mraveniště jako zdroj potravy (bílkovin!) - hlavně pro kuřata při špatném počasí; 8) Pařezy a jiná vyvýšená místa pro tok na zemi; 9) Jeřabiny jako potrava na podzim a v zimě; 10) Obnažená půda jako popeliště; 11) Husté koruny jako noční, resp. zimní úkryt.

Důležité prvky prostředí **tetřeva hlušce** (*Tetrao urogallus*)

Popeliště

Světlina, odumřelé dřevo (hmyz jako potrava!)

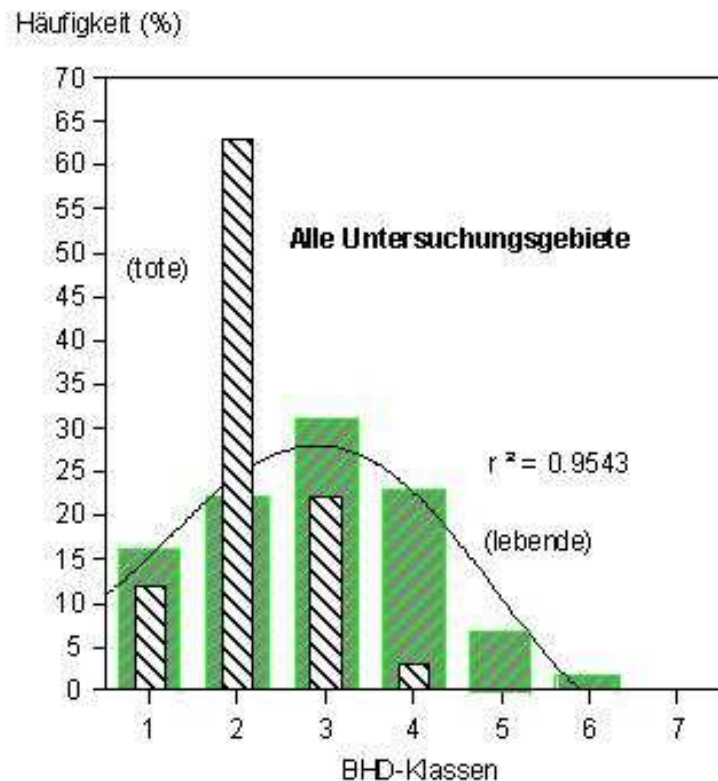

Borůvčí (*Vaccinium myrtillus*)

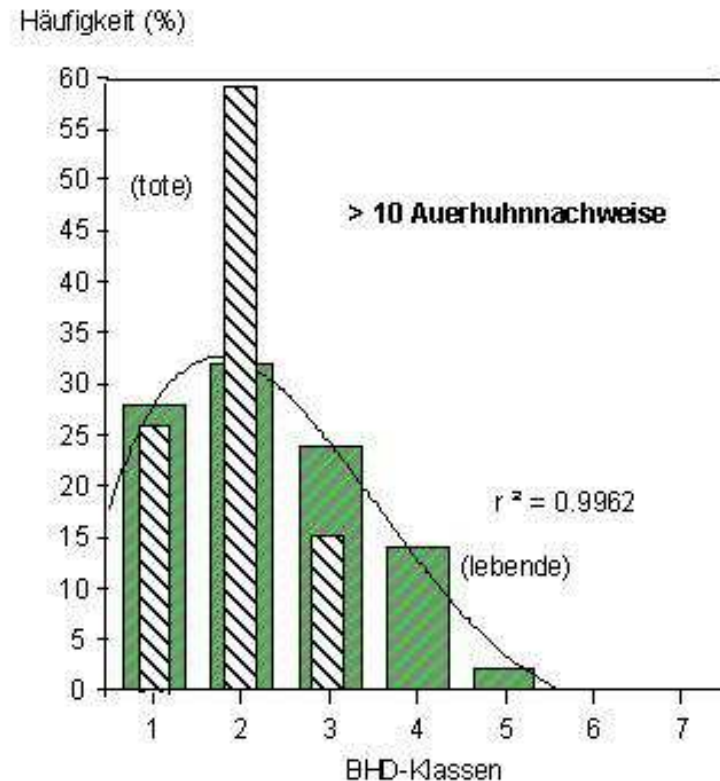

Brusinčí (*Vaccinium vitis-idea*)

Důležité prvky prostředí tetřeva hlušce (*Tetrao urogallus*)

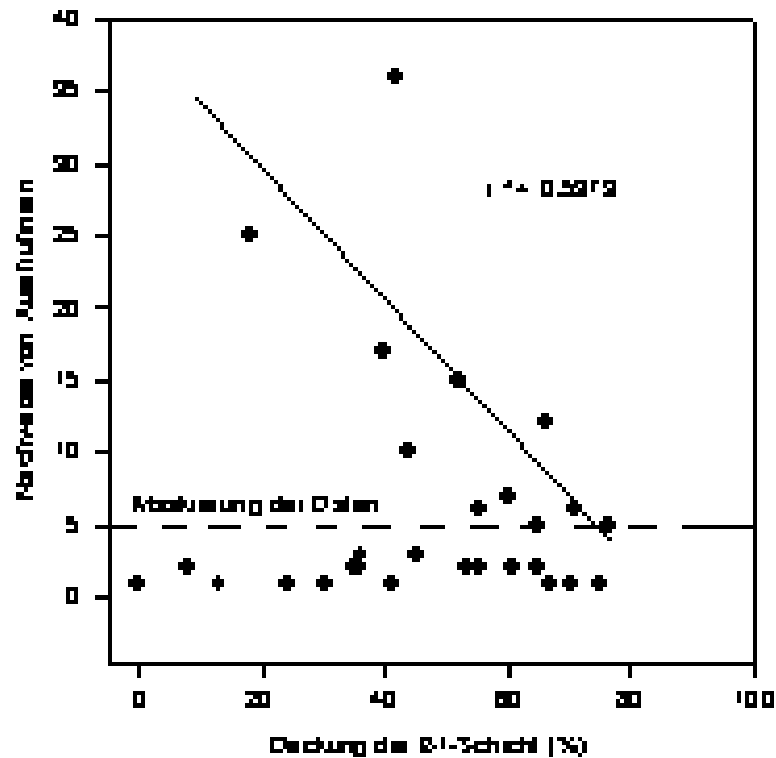

Zastoupení stromů různých průměru kmene (v prsní výšce) na všech studijních plochách (Fichtelgebirge, Bavorsko): široké, zeleno-hnědě šrafované sloupce - živé stromy; úzké, šrafované sloupce bez barevné výplně - odumřelé stromy

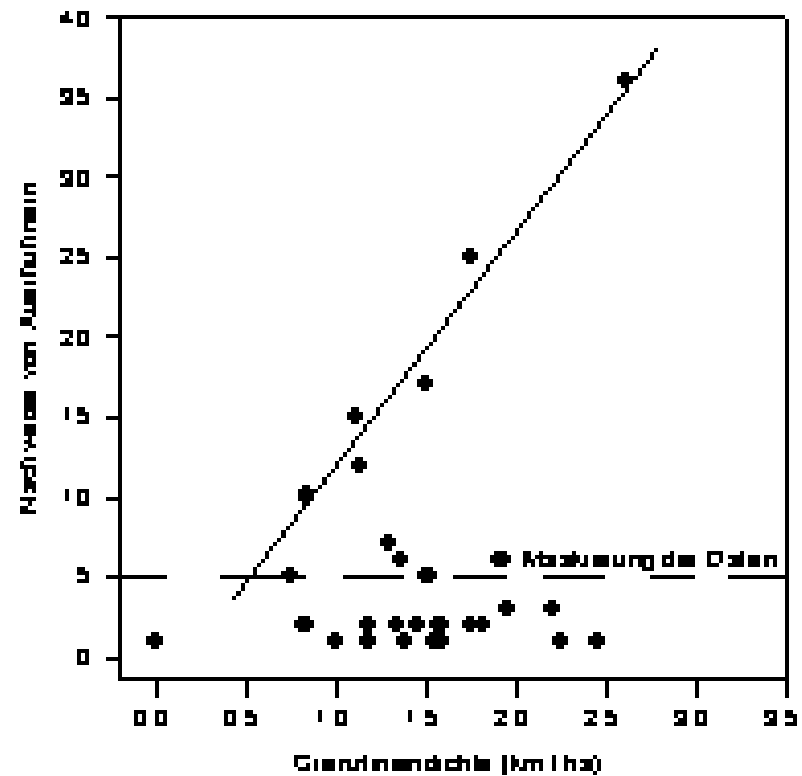

Zastoupení stromů různých průměru kmene (v prsní výšce) na studijních plochách (Fichtelgebirge, Bavorsko) s více než 10 pozorováními tetřeva. Značení živých a odumřelých stromů jako u obrázku vlevo.

Důležité prvky prostředí tetřeva hlušce (*Tetrao urogallus*)

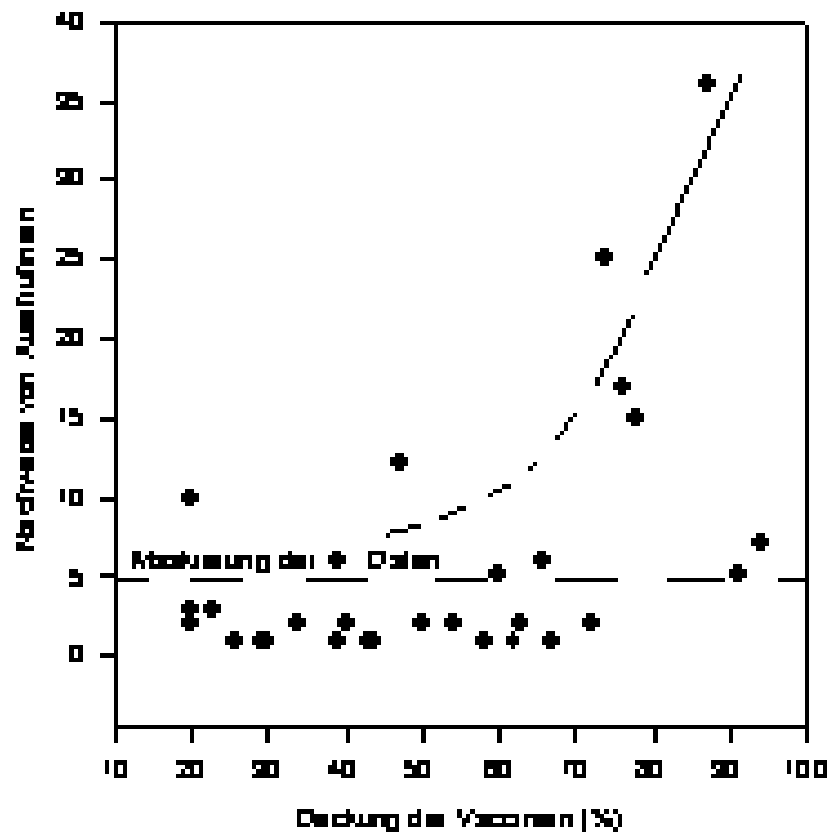

Vztah pokryvnosti stromové vrstvy (zápoje porostu) a výskytu tetřeva

Vztah „hustoty okraje“ a výskytu tetřeva

Důležité prvky prostředí tetřeva hlušce (*Tetrao urogallus*)

Vztah pokryvnosti rodu *Vaccinium* a výskytu tetřeva

Souhrn:

Chceme-li zachránit ohrožený druh, musíme chránit jeho existující populace na přírodních stanovištích (in situ), případně je udržovat v chovech (ex situ).

Přitom je třeba zohlednit poznatky o

- autekologii druhu (jeho nároky na prostředí),
- jeho bionomii a populační biologii (vývojový cyklus; způsob reproduce)
- a etologii (sociální vazby v populaci, reprodukční chování),

stejně tak jako poznatky z

- populační genetiky,
- dem- a synekologie (vliv konkurence a predace).

Na základě dostupných resp. zjištěných údajů k těmto oblastem stanovíme **minimální životaschopnou populaci** daného druhu v daném prostředí, její **minimální dynamické území** a provedeme **analýzu životaschopnosti dané populace**. Ta nám napoví potřebná opatření a pravděpodobnost jejich úspěšnosti.